

מדוע נבראו בעלי חיים בעולם?

הרב עמיחי ישראל כנרתי

הקדמה

"אני ביער הלכתי, קולות של ציפורים שמעתי"¹. למה זה? למה הן מפטפטות כל כך? ממש בלי סוף?²

מי צריך כל כך הרבה סוגי בעלי חיים? ולכל מין, אין סוף פריטים! בקן אחד פשוט של נמלים יש לעיתים קרובות מאות ואלפי נמלים. כ"כ מוזרות... כל היום מתרוצצות בשיגעון...

כמה דגים יש בים, בעמקי הים! המון סוגים, והמון פריטים! שטים מכאן לשם ומשם לכאן, בלי שום הגיון מובן לנו למה כל התנועה הזאת, בלי הפסק. מי בכלל רואה אותם שם?! רק צוללנים...

פלא הבריאה. חידה נוראית.

נכון, יש כאלו שבכלל לא מוטרדים משאלה זו. אין להם זמן לשאלות 'פילוסופיות'... מבחינתם, זו מציאות נתונה שיש בעלי חיים בעולם, ואין להם עניין להסתבך בשאלות קשות: "למה נבראו". פשוט אין זמן לזה בתוך מרוצת החיים³. ודאי שיש גם שאלות בתורה ורוחניות שקודמות לשאלה זו. גם מי בכלל יכול לענות תשובה לשאלות כאלו? מדוע השמש זורחת במזרח ושוקעת במערב, וכל נפלאות הבריאה, מי מבינם. במופלא ממך אל תדרוש!⁴

ובכל זאת, ננסה כאן לראות אפשרויות שונות להבין בשכלנו את מטרת

1. ראה את מילות השיר בנספח מצורף.

2. ראה רש"י ערכין טז, ב בביאור מילת "פטיט" (פטפוט) שנאמר על הציפורים.

3. "...חיים של זמננו אפשר להגדירם כחיים של ריצה. אין לשאול לאן רצים, אלא

שהכל רצים, ולכולם אין זמן" (לב אבות על בניס, עמ' כו).

4. חגיגה יג, א.

הבריאה של בעלי החיים. בעונה, כהצעה בעלמא, ולא ח"ו כקביעה והחלטה. מי ירד בסוד השם!

מהלך א': לצורך האדם

במשנה בסוף מסכת קידושין שנינו, שהחיות והעופות לא נבראו אלא לשמש את האדם. בברייתא שמובאת על הסוגיה שם (קידושין פב, ב) מובאות דוגמאות לזה: צבי, שועל וארי⁵. מעניין שדוקא נקטה המשנה כדוגמא בעלי חיים כאלו שלא ברורה התועלת המעשית שיש לאדם מהם, ולכן יש שהבינו שכוונת המשנה על שימוש רוחני בהם, כדברי בעל המאור ושמש (בדברים מאמרים מלוקטים):

"יש להבין במאמר זה, מאי שימוש יש לאדם מצבי ואריה ושועלים.

והנראה בזה, שהוא הדבר בעצמו שנבראו לשמש בו, והוא שילמוד האדם מהן עבודת השם, שניקח מזה קל וחומר לבטוח בה' – שיוכל להזמין לכל גֵּוֹיָה דֵי מחסורה אלא שקילקול המעשים מקפח הפרנסה".

בתלמוד הבבלי (מסכת שבת דף עז עמוד ב) מובאת המימרא הבאה:

"אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה. ברא שבלול לכתית, ברא זבוב – לצירעה, יתוש – לנחש, ונחש – לחפפית, וסממית – לעקרוב".

לעומת זאת בתלמוד הירושלמי (מסכת ברכות פרק ט ה"א) מובאת תוספת חשובה לכך:

"אליהו ז"ל שאל לרבי נהוריי: מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו? אמר לו: לצורך נבראו, בשעה שהבריות חוטאין הוא מביט בהן ואומר: מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן, אלו שיש מהן צורך לא כל שכן.

אמר ליה: עוד הן יש בהן צורך, זבוב לצירעה פשפש לעלוקתה נחש לחפפית שכלון לחזיות סממית לעקרוב".

5. ומקורו בתוספתא שם פ"ה ס"י טו, ושם מוזכר גם הזאב.

6. והוא ע"פ המשך המשנה בקידושין שם, עיי"ש.

מדוע נבראו בעלי חיים בעולם?

כלומר, שלעומת הבעלי החיים שהביא רק את התועלת המעשית, הביא הירושלמי גם תועלת רוחנית, שעל ידם הקב"ה מקיים את ברואיו החוטאים.

ידוע גם המעשה עם דוד והעכביש⁷, שתחילה דוד תמה על סיבת הבראו, ולבסוף בזכות קורי העכביש שהיו על פי המערה טעה שאול לחשוב שאין אדם שם ודוד ניצל בזכות כך. במדרש ויקרא רבה (כב, ג-ד) מובא שהקב"ה עושה שליחותו בעולם ע"י כל הברואים, "אפילו ע"י נחש, אפילו ע"י צפרדע, אפילו ע"י עקרב, ואפילו ע"י יתוש", ומובאים שם מעשים שונים איך בעלי חיים אלו סייעו לגילגול גזירת שמים בעולם. וראה גם בנספח-ב' כאן.

בשו"ת רדב"ז⁸ כתב: "...ברא באילן קליפות לשמור את הפרי ולא לתכלית הקליפה, כן נקראו הרשעים לשמור את הצדיקים להכין אותן ולסעדם כדי שיעבדו את הבורא ולא יצטרכו להוציא כל זמנם בהמצאת צורכיהם, וכן אמר בן ברוך שברא כל אלה לשמשני. ואתה אל תתמה על זה, שכן נברא העקרב והערוד והאפעה ושאר כל הממיתים לתכלית קצת הטוב שבו ואם⁹ אנחנו לא נשיגהו¹⁰".

גם החזון איש (אמונה ובטחון, פ"א סי' ז) העיר שאמנם איננו יודעים תמיד מה התועלת שיש לאדם בבעלי חיים מסויימים, אבל ודאי שיש בהם איזה צורך, ובנוסף הם גם גורמים לשלמות ויופי הבריאה:

"בעלי החיים משתווים עם האדם במבנה הגוף ובחינותיו וסגולותיו, חומר גופן בשר ודם, גיד עצם וקרמה, והם בעלי נפש חיונית, בעלי חושים כמו האדם, ניזונים כבני אדם, בעלי שני מינים זכר ונקבה, ומותר האדם מן הבהמה בחכמה ובדיבור.

7. מובא באוצר המדרשים (אייזנשטיין), באלפא ביתא דבן סירא עמוד 47.

8. מכתב יד – אורח חיים, יורה דעה חלק ח סימן פט.

9. =ואפילו אם (כן נמצא השימוש של מילה זו בתקופת הראשונים, שלא כשימושה בתנ"ך ובחז"ל, ואף לא בעברית זמננו).

10. כלומר, צריך ענוה, ולהבין שאיננו מבינים את כל הבריאה.

בעלי החיים משמשים את האדם, כמו שור לעול וחמור למשא, ומכינים מזון לאדם, חלב וביצים, ומהם שמכינים צמר ללבושו, ומהם שהם עצמם מאכל לבני אדם, ונבראו בסוגים שונים ובמינים רבים, ומזונותיהם שונים זה מזה.

ומהם שאין בני האדם נהנים מהם, כמו חיות טורפות ונחשים ושקצים ורמשים, ואמנם יש בהם צורך ותועליות נעלמות, ולפעמים האדם נענש על ידן, ולפעמים האדם לומד מהן חכמה ומוסר¹¹. **וכבר הורגלנו במציאותן, ואנו נרגשים כי מבלעדם היה העולם חסר, ואין העולם יפה ושלים אלא כשחיות טורפות בו**.

מעט הרהורים על מהלך זה

אכן, ברור שמהלך זה נכון הוא, וכמפורש במקורות שהבאנו. גם להלכה נראה כך: הרי מותר להשתעבד בבעלי חיים לצורך האדם, ואפילו על חשבון צערם!! ורבינו מהרא"י בתרומת הדשן (פ"כ ס"ה קה) כתב שמעיקר הדין מותר אפילו כשאינו הכרח גמור לאדם אלא רק להנאותו, וטעמו ע"פ המהלך שהתבאר לעיל, שבעלי החיים נבראו לצורך האדם: "אם למרוט נוצות לאווזות חיים, אי דומה לגיזת כבשים או אי הו צער בעלי חיים? גם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואוונניים וזנב מכלב כדי לייפותו? **נראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישו, דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם**, כדאיתא פרק בתרא דקידושין¹². ותדע דבפרק ב' דב"מ¹³ חשיב פריקה צער בעלי חיים, וא"כ היאך מותר משא כבד על בהמתו להוליכו ממקום למקום, הא איכא צער בעלי חיים? ...ואמרין נמי פרק שמונה שרצים¹⁴ דאמר ר' יוסי הרוצה שיסתרס תרנגולו יטול לכרבולתו,

11. "לך אל נמלה עצל, ראה דרכיה וחכס" (משלי ו, ו), וע"ע גם בעירובין ק, ב שאפשר ללמוד מידות טובות מבעלי חיים שונים.

12. פב, א.

13. לו, א.

14. שבת קי, ב.

מדוע נבראו בעלי חיים בעולם?

והשתא תיפוק ליה דאסור משום צער בעלי חיים... ומתוך הליך ראיות הוה נראה קצת דליכא איסור בכהאי גוונא.

אלא שהעולם נוהרים ונמנעים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם [לנהוג] מדות אכזריות נגד הבריות, שיראים דילמא יקבלו עונש על ככה. כדאשכחן פרק הפועלים¹⁵ גבי רבינו הקדוש בהווא עגלא דתלא לרישה בכנפיה, דרבי אמר 'זיל, לכך נוצרת'. ואע"ג דהיתר גמור הוא לשחוט העגל לאכילתו, אפילו הכי נענש וקיבל יסורין על ככה".

ובכל זאת, קשה לחשוב שעופות הם בעצם רק "שניצלים מעופפים", כבש הוא בסך הכל "סטייק גועה", וחמור הוא רק "סבל חזק"... כאילו כל המשמעות של הבריאה היא רק בשביל האדם¹⁶, בלי שום משמעות נוספת¹⁷.

ועוד, שלמעשה הרי יש כ"כ הרבה סוגי דגים¹⁸, עופות, בהמות וחיות, ולא רואים בד"כ איך הם משמשים לאדם בפועל.

ובהכרח נראה שיש סודות נעלמים בבריאתם, למטרה עצמית שנעלמת מאיתנו!

מהלך ב': פרק שירה

יש מדרש בחז"ל שנקרא "פרק שירה". שם מובא על מינים רבים של בעלי חיים, צמחים ואף דוממים איזו שירה לקב"ה כל אחד אומר¹⁹.

15. ב"מ פה, א.

16. גם אם נניח שבאמת עיקר הבריאה היא בשביל האדם, מה שכבר התלבטו בכך גדולי החוקרים, ראה בהקדמת הרמב"ם למשניות, במורה נבוכים ח"ג פי"ג ובמאמרי הראי"ה עמ' 110-111.

17. ראה בספר מצוה ולב לרב אלימלך בר-שאלו זצ"ל, רבה של רחובות, ח"ב מאמר ראשון "האדם ועולמו".

18. זַה הִיִּם גְּדוֹל וְרַחֵב יְדֵיִם שֵׁם רִמְשׁ וְאִין מִסְפָּר חַיִּות קִטְנוֹת עִם גְּדֵלוֹת: (תהילים קד, כה).

19. נחלקו בזה מפרשים שונים האם הכוונה שבאמת הבעל חי עצמו אומר שירה, או שהמלאך וחמול הממונה עליהם אומר שירה, או שהאדם אומר שירה בגללם.

ידוע, שיש שפת החיות. הקולות שהם משמיעים הם אמצעי תקשורת ביניהם או סתם דיבור וקריאה שלהם, ולפי מדרשים מסויימים שלמה המלך הבין את שפתם²⁰. לפי מדרש פרק שירה, יוצא שדיבורם הוא גם שירה לקב"ה!

כך אנחנו אומרים בתפילת שבת: "נשמת כל חי תברך את שמך, ורוח כל בשר תפאר ותרום זכרך מלכנו תמיד".

גם בפסוקים שונים נראה כך: "הכפירים שואגים לטרף, ולבקש מאל אוכלם" (תהילים). כלומר, שמבחינה חיצונית האריה שואג כדי לטרוף, אבל באמת שאגה זו היא בקשה ותפילה מהקב"ה שיוון אותו!

"נותן לבהמה לחמה, לבני עורב אשר יקראו" (שם). כלומר, בני עורב אינם סתם מצפצפים להוריהם לבקש אוכל, אלא הם מבקשים מהקב"ה אוכלם²¹! "החיה וכל בהמה רמש וציפור כנף.. יהללו את שם ה', כי הוא ציוה ונבראו"!

נסיים מהלך זה בסיפור הידוע שסיפר הרה"צ ר' אריה לוי זצ"ל: זכרתי ימים מקדם, שזכיתי בחסדי עליון יתברך שמו לעלות על אדמת הקודש ביפו. שיחרתי בראשונה את פני רבינו הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, וקיבלני בסבר פנים יפות כדרכו בקודש לכל אחד. אחרי תפילת מנחה גדולה יצא רבינו לשוח בשדה ואני התלוויתי אליו. בדרך קטפתי איזה עשב או פרח, הזדעזע רבינו ואמר לי בנחת, כי הוא נזהר מאד לבלתי קטוף ללא תועלת עשב או פרח שיכול לגדול או לצמות, כי אין עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה האומר לו: גדל! כל ציץ-עשב אומר דבר, כל הבריאה אומרת שירה!! (איש צדיק היה).

ראה בבית אלוקים למבייט בסוף הספר (מהדורה רגילה עמ' 307-305), בסידור בית יעקב לר"י עמדין, ועוד.

20. במלכים ה, יג נאמר על שלמה: "וַיִּדְבֹר עַל הָעֵצִים מִן הָאֲרֶז אֲשֶׁר בְּלִבְנוֹן וְעַד הָאֲזֹב אֲשֶׁר יוֹצֵא בְּקִיר וַיִּדְבֹר עַל הַבְּהֵמָה וְעַל הָעוֹף וְעַל הָרֶמֶשׂ וְעַל הַדְּגָיִם". ויש מדרשים שבארו זאת על שפת החיות והצמחים ששלמה הכיר, ראה למשל בתרגום שני א, ג (הובא בספר 'אישי התנ"ך' עמ' תג).

21. עיין שם ברד"ק.

מהלך ג': אחדות הבריאה

כתב מרן הרב זצ"ל:

"עומד האדם ותוהה איזה צורך יש בכל המון המעשים והברואים המשונים והרבים. ואיננו מבין איך הכל הוא חטיבה גדולה אחת.

החיים התרדמתיים שבדומם הם התחלת הברק ההולך ומזהיר בתוך העולם הצמחני, מתפלג לאלפי רבבות קוים, מיוחדים ושונים, באים הם עד מקדש החיים, ושם הם מתנוצצים כבר בעליצות, הולכים ועולים עד רום עטרת ברואי עולם, האדם, שכל מהות חייו, זרמי אורותיהם, והתמדת הלך נפשו העולה למעלה, הם רק גלי ים גדולים, שהם הולכים ושבים מכוחם של כל תנועות החיים שבמציאות, מראשית הקטנות של החיים עד גדלותם, מדומם עד המדבר.

אם מתפלא אתה איך תדבר, תשמע, תריח, תחוש, תראה, תבין ותרגיש, השב לנפשך, כי כל החיים, וכל הקודמים למערכתם, הכל שופעים עליך את כל הוויותיך.

אין נקודה קטנה יתרה, הכל נצרך והכל משמש לתפקידו. אתה בכל מה שלמטה ממך, והנך, קשור ועולה עם כל מה שנשגב ממך ועולה עליך". [שמונה קבצים ח"ג סי' כג, אורות הקודש ח"ב עמ' שסא סי' כו, וכעין זה גם שם בעמ' שעד ובעוד מקומות].

כלומר, יש קשר בין כל חלקי הבריאה, ומציאות האדם, "נזר הבריאה", מתאפשרת כתוצאה ממציאות הדרגות שמתחתיו: דומם, צומח וחי. תפישה אחדותית זו קשורה לתפישה הכללית של מרן הרב ובנו הרצי"ה זצ"ל, שכל העולם אחדותי, ומדרגות שונות אינם מנותקות אלא כלולות בהויה אחת ומקורה העליון²².

22. על הקשר בין המדרגות, מה שהרצי"ה זצ"ל היה מכנה "זה מתוך זה", ראה בהרחבה בסידרת מאמרים של הרב בנימין רקובר שליט"א בחוברות "ניצני ארץ", הוצאת ישיבת "מרכז הרב".

נספח א':

השיר "אני ביער הלכתי"

השיר ומקורותיו צוינו אצל דוידסון, אוצר השירה והפיז, מס' 6621.
 הבתים של השיר הם מתוך זמירות למלוה מלכה – אדיר איום ונורא.
 הפזמון:

אני ביער הלכתי, קולות של ציפורים שמעתי,

קולות של ציפורים מזמרים מזמורים, מזמרים מזמורים.

אליין	ואלד	אין וילדן	אמנטש	גינגן
(לבד)	(פראי)	(ביער)	(איש)	(הלך)

אויס הארט	גיהערט	זינגן פייגלך	גרויס אין קליין
(והוא)	(שמע)	(ציפורים שרות)	(גדולות וקטנות)

די פייגלך	האט גיזנגן
(הציפורים)	(שרו)

רא, רא, רא, אדיר, איום ונורא...
 (בבית הבא הציפורים שרו):
לי, לי, לי, גזור פרצת היכלי...

נספח ב':

יתושים כמלאכים

[כתב ר' עודד מזרחי, עיתון 'בשבע']

מוקדם בבוקר יום השבת עלה לייזר ממושב מי-עמי על הטרקטור, כדי לעבוד בשדה עם פועליו מוואדי-ערה וערערה. הם קטפו במהלך השבת שזיפים ואפרסקים לרוב. בשעה ארבע אחר הצהרים סיימו למיין את הפירות המשובחים. לייזר חזר בטרקטור לביתו כדי להתקלח ולסעוד את לבו. לפתע ראה גיף צבאי נוסע מולו ובו סגן מפקד סיירת מטכ"ל, שהודיע בקצרה:

"לייזר, יאללה – נוסעים!"

"איזה נוסעים בראש שלך?! מחמש בבוקר אני על הרגליים. אתה לא רואה איך שאני מזיע?"

"יש לך שבע דקות להתקלח, לארגן את התרמיל ולקפוץ לגי"פ."

לייזר הסתדר במהירות, נפרד מאשתו והצטרף אליהם. בדרך ניסה לברר מה אירע. נאמר לו שכוחות גדולים צריכים להיכנס לדרום לבנון, והיחידה שלהם תיכנס לעומק השטח הסורי, למרות שלא ידוע עדיין אם הסורים יתערבו במלחמה או לא. התפקיד של סיירת מטכ"ל יהיה להכניס את הכוחות לציר המזרחי, לפרוץ דרך, לרוץ קדימה עד לכביש בירות-דמשק, ולהגיע לסולטן יעקוב, 30 קילומטר מדמשק.

בששת ימי מלחמת שלום הגליל, הכל פעל כמעט כמו במלחמת ששת הימים, פרט לטעות אחת טרגית, כאשר שני מטוסי קרב ישראלים הפציצו בטעות כוחות ישראלים שנעו דרומה וכך נהרגו 46 מחיילינו. לייזר ויחידתו ניצבו בחוד החנית. מאחוריהם היו כוחות חי"ר, שריון ותותחנים. אנשי הסיירת התוו את הדרך, סימנו מקומות ופילסו דרך

כולם. תפקידם העיקרי היה זיהוי מטרות אויב והכרת השטח, נתונים שעשויים להכריע מלחמה.

ביום ששי בבוקר הם נעצרו במטע זיתים בין ג'יב ג'ינין לסולטן יעקוב. אנשי הסיירת, שנסעו בשתי זלדות וזחל"ם, היו עייפים עד מוות. הם לא הספיקו לישון יותר מתשעים דקות רצופות מאז פרוץ המלחמה במוצאי שבת. כל הזמן לחמו בתנועה מתמדת, והוכרחו לשמור על ערנות גבוהה.

ואז התקבלה לפתע הודעה על הפסקת אש. הידיעה שינתה את כל מצבם. כוחות צה"ל הפכו מיוזמים למתגוננים. הפסקת האש המדומה פגעה במתקפה והגבירה את הסכנות האורבות לחיילים.

שנים-עשר הלוחמים השתוקקו מאוד להירדם, אבל כמובן שהיה עליהם לסדר תורנות שמירה. הוחלט שארבעה מהם ישמרו ושמונה יוכלו לישון, וכך יתחלפו מדי שעותיים.

אף אחד מארבעת השומרים לא הצליח להחזיק מעמד בשמירתו. העייפות הכריעה את כולם ואיש מאנשי הסיירת לא נותר ער. לייזר, חש שיש לעפעפיו משקל עופרת והן צנחו מטה מבלי שיוכל לשלוט עליהם, והוא שקע בתרדמה עמוקה.

היו אלה חודשי הקיץ. השעה היתה שתים-עשרה בצהריים. היה חם ולח. נחיל של יתושים הגיע מאי-שם והחל לעקוץ את כולם ובפרט את לייזר. כל ידיו ופניו התמלאו בעקיצות. הן היו כה חזקות עד שהיה מוכרח לפקוח את עיניו. ידיו ופניו התנפחו וכל גופו בער מכאב. לפני שהספיק להבין מה מתרחש, ראה לפתע דמויות זזות בתוך היער הסמוך. לאחר מכן ראה הבזק אור על מתכת כלשהי. קלט שמדובר ברשף אש, שמישהו יורה עליהם עם משתיק קול.

לייזר המיומן לא חשב יותר מדי. הוא אחז במקלע המא"ג שהיה ברשותו וירה צרורות ללא הרף לכיוון היער, ארבע-מאות כדורים רצופים עד שהקנה הרוחת לא היה מסוגל לשאת בנטל. ארגו כדורים שלם התרוקן מתכולתו.

מדוע נבראו בעלי חיים בעולם?

כל יתר הלוחמים התעוררו, התעשתו מיד והחלו לירות גם כן לעבר העצים. מכת אש עזה ניתכה לתוך המטע. לאחר מכן השתרר שקט מוחלט. הלוחמים פסעו בזהירות לתוך המטע במרחק מאתיים מטר, ומצאו שלושה מחבלים הרוגים לבושים במדי צבא סורי ומטול אר-פי-גי מונח לצידם. היה ברור שהם היו במארב ועמדו לחסל את אנשי הסיירת.

לייזר החל לעכל מה שאירע זה עתה: להקת יתושים הצילה אותו ואת כל החברה של סיירת מטכ"ל ממוות בטוח. הוא ידע ששום כח בעולם, חוץ מהיתושים הללו, לא היה מסוגל להעיר אותו.

בעקבות אירוע זה, ואירועים נוספים שבאו אחריו באותה מלחמה, החל לייזר לחזור בתשובה, וברבות הימים הפך לרב אליעזר ברוידא, המשפיע יהדות לרחוקים, בארץ ובעולם. כיום, בכל פעם שהוא מקבל עקיצה מיתוש, הוא מברך אותו מכל הלב, ולאחר מכן גם את בוראו...